

EXILUL. DELIMITĂRI CONCEPTUALE, TEMATICE ȘI STILISTICE

Iasmina BOT

Title: EXILE. CONCEPTUAL, THEMATIC AND STYLISTIC DELIMITATIONS

Abstract: Exile represents a concept that has been investigated for a long time, that captured writers' and literary critics' attention, precisely because of its complexity, hence the multitude of aspects it is defined under, namely: "punishment for political delicts applied in some countries, consisting of eviction of a citizen from their country or the place they live, banishment. The act of abandoning, voluntary departure of someone from their own country or the place they live, usually to escape persecution. A situation in which an exiled person finds themselves." The term exile derives from the Latin word *exsilium* and "its Hebrew equivalent is *galut*, punishment inflicted by God on the chosen people". There are common factors between the meanings this concept had in the past and the ones we can identify in present, specifically alienation, banishment, disintegration of the self.

The concept of exile presupposes either a punishment received by someone who breaks the rules and norms imposed by the government system, or voluntary/ forced departure from the country, respectively the place of origin, dependent on circumstances. The first meaning deduced from the definition refers to eviction of a person or a group of people from the territory of origin. The second meaning of the term is centered on the voluntary option of departure, which becomes an assumed condition of the individual. The exile is presented as a person who undergoes an experience that completely changes their perception of the world, therefore with their simple presence they illustrate the fundamental dimensions of the exile, such as: "The necessary courage to break the connection with the matrix, evade to another territory with distinct and unknown rules, to familiarize themselves and accept these rules through suffering". Separation from mother country inflicts deep wounds that only the dream of returning back home can heal.

The difference between individual and group exile can be illustrated in different ways, specifically through the change of collective mentality, compared to individual perception of exile, through sorrow over abandoned motherland and through interest shown for habituation in the new territory. From semantic perspective, we can discuss about different variants of exile, starting from the biblical and ending with the political one. In its first form, exile is presented under two aspects, banishment as a form of punishment and separation between otherworldly and earthbound. The political version of exile presupposes

adoption of repressive measures against a person for commitment of actions considered provocative.

Rezumat: *Exilul reprezintă un concept îndelung explorat, care a atras atenția scriitorilor, a criticilor literari, tocmai prin complexitatea sa, de aceea este definit sub mai multe ipostaze, și anume: „pedeapsă aplicată în unele țări pentru delikte politice, constând în izgonirea unui cetățean din țara sau din localitatea în care trăiește, surghiun. Părăsirea, plecarea voluntară a cuiva din propria țară sau localitate, de obicei pentru a scăpa de o prigoană. Situație în care se găsește o persoană exilată”. Originea termenului exil provine din latinescul *exsilium*, iar „echivalentul său iudaic este cuvântul galut, pedeapsă aplicată de Dumnezeu poporului ales”. Există factori comuni între sensurile pe care le avea acest concept în trecut și cele pe care le putem identifica în prezent, și anume alienarea, pribegia, dezintegrarea identității.*

Conceptul de exil presupune fie o pedeapsă, pe care cineva o primește în urma nerespectării regulilor și normelor impuse de un sistem aflat la conducere, fie o părăsire benevolă sau forțată, în funcție de circumstanțe, a țării, respectiv locului de origine. Primul sens pe care îl deducem din definiție se referă la izgonirea unei persoane sau a unui grup din teritoriul originar. A doua semnificație a termenului e centrată pe opțiunea voluntară de îndepărtare, ce devine o condiție asumată a individului. Exilatul e prezentat drept persoana care trece printr-o experiență ce îi schimbă în totalitate percepția asupra lumii, de aceea prin simpla sa prezență reușește să ilustreze dimensiunile fundamentale ale exilului, precum: „îndrăzneala necesară ruperii legăturilor cu matricea, a evadării într-un alt tărâm, cu alte reguli, necunoscute, învățarea și acceptarea acestor reguli prin suferință”. Separarea de patria natală provoacă răni adânci, pe care doar visul reîntoarcerii acasă le mai poate vindeca.

Cuvinte cheie: *exil, filosofie, învățare, suferință*

I. Exilul – un arhiconcept

Exilul reprezintă un concept îndelung explorat, care a atras atenția scriitorilor, a criticilor literari, tocmai prin complexitatea sa, de aceea este definit sub mai multe ipostaze, și anume: „pedeapsă aplicată în unele țări pentru delikte politice, constând în izgonirea unui cetățean din țara sau din localitatea în care trăiește, surghiun. Părăsirea, plecarea voluntară a cuiva din propria țară sau localitate, de obicei pentru a scăpa de o prigoană. Situație în care se găsește o persoană exilată”¹. Originea termenului *exil* provine din latinescul *exsilium*, iar „echivalentul său iudaic este cuvântul *galut*, pedeapsă

¹ ***, *Dicționarul explicativ al limbii române*, volum coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 313.

aplicată de Dumnezeu poporului ales”². Există factori comuni între sensurile pe care le avea acest concept în trecut și cele pe care le putem identifica în prezent, și anume alienarea, pribegia, dezintegrarea identității.

Conceptul de exil presupune fie o pedeapsă, pe care cineva o primește în urma nerespectării regulilor și normelor impuse de un sistem aflat la conducere, fie o părăsire benevolă sau forțată, în funcție de circumstanțe, a țării, respectiv locului de origine. Primul sens pe care îl deducem din definiție se referă la izgonirea unei persoane sau a unui grup din teritoriul originar. A doua semnificație a termenului e centrată pe opțiunea voluntară de îndepărtare, ce devine o condiție asumată a individului. Exilatul e prezentat drept persoana care trece printr-o experiență ce îi schimbă în totalitate percepția asupra lumii, de aceea prin simpla sa prezență reușește să ilustreze dimensiunile fundamentale ale exilului, precum: „îndrăzneala necesară ruperii legăturilor cu matricea, a evadării într-un alt tărâm, cu alte reguli, necunoscute, învățarea și acceptarea acestor reguli prin suferință”³. Separarea de patria natală provoacă răni adânci, pe care doar visul reîntoarcerii acasă le mai poate vindeca.

Varianta greacă a cuvântului *exil*, *εξορία*, conturează, din punct de vedere simbolic, prototipul clasic al exilatului Ulise sau Odiseu, care parcurge, timp de 20 de ani, un drum plin de obstacole, până să ajungă la patria natală, Ithaca, și la familia sa. În ultimele secole, exilul a fost descris și prezentat drept o experiență de tip individual, centrată pe subiect sau persoană, deși, în trecut, era perceput sub formă colectivă. De-a lungul istoriei exilului pot fi identificați diverși termeni, precum „azil politic, refugiu, disidență, exil, diasporă, apartitism”⁴, ce au avut rolul de a ilustra relația cauză-efect care a stat la baza unei astfel de experiențe. În studiile literare, conceptele specifice sunt următoarele: „exil, disidență, diasporă, emigrație”⁵, iar acestea descriu în mod relevant fiecare perioadă istorică distinctă a exilului, din Antichitate și până în (post)modernitate. În semantica exilului, păstrarea încrederii că poate fi ivită oportunitatea de a revedea patria originară are rolul de a evita pierderea definitivă a legăturilor

² Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie*, Brașov, Editura Aula, 2003, p. 10.

³ Otilia Ignătescu, *Între oglinzile paralele ale istoriei: Elemente de structură a exilului literar românesc dintre anii 1945 și 1989*, în „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 139.

⁴ Lavinia Stan, *Activitatea literară a exilului românesc la Paris 1945-1956. Organizații. Publicații*, în *Politică externă comunistă și exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, vol. II (2003), București, Editura Polirom, 2004, p. 306.

⁵ Idem, *ibidem*.

de tip psihologic și afectiv, care există între exilați și locurile natale. În esență, indiferent de domeniul pe care îl reprezintă, literatură, cinematografie, muzică, exilații încearcă să găsească un echilibru între elementele definitorii ale noului spațiu și cele specifice țării din care provin.

I.2. Tipologia exilului

Diferența dintre exilul individual și cel în grup poate fi ilustrată prin diverse modalități, și anume prin schimbarea mentalității colective, în comparație cu percepția individuală referitoare la exil, prin regretul pentru patria lăsată în urmă și prin interesul manifestat pentru acomodarea în noul teritoriu. Din punct de vedere semantic, putem discuta despre diverse variante ale exilului, pornind de la cea biblică, până la cea politică. În prima sa formă, exilul e prezentat în dublă ipostază, de izgonire sub formă de pedeapsă și de separare între transcendent și lumesc. Versiunea politică a exilului presupune adoptarea unor măsuri represive împotriva unei persoane, din cauza săvârșirii unor acțiuni ce sunt considerate instigatoare.

Versiunile conceptului de *exil* sunt variate, astfel că sunt relaționate cu perioade istorice și evenimente relevante în evoluția omenirii: „Exilul se poate împărți în mai multe categorii: exilul interior și exilul exterior, care poate fi și el de mai multe feluri: exilul voluntar și involuntar. Exilul voluntar a început în urmă cu 1300 de ani (înainte de Christos), prin fuga din Egipt a poporului evreu, a continuat cu Sf. Paul și Sf. Augustin și nu s-a sfârșit nici în secolele XIX și XX. Exilul involuntar a început cu Ovidiu (43 înainte de Christos), a continuat cu Platon și apoi s-a prelungit în secolele XVII, XIX și XX”⁶. O astfel de descriere a exilului ilustrează faptul că, atât în Antichitate, cât și în perioada modernă, oamenii și-au părăsit patria natală în mod voit sau involuntar, din cauza unor probleme care au persistat în timp.

O altă ipostază a exilului este cea geografică, iar aici vom încadra locurile prin care trec exilații în peregrinarea lor. Din punct de vedere istoric, putem vorbi despre un fenomen, care, „privit în diacronie, pe axa sa vertical și simplist geometrică (antic, medieval, renașcentist, iluminist, romantic)”⁷, surprinde o călătorie în timp, cu scopul de a identifica similitudinile, respectiv deosebirile în ceea ce privește exilul, în funcție de perioada în care s-a petrecut. Acest termen a captivat atenția criticii

⁶ Bujor Nedelcovici, *Exilul creator. Un om, un destin*. în *Alternativa*, anul 11, nr. 139, mai 2015, p. 90.

⁷ Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 55.

literare, încă din secolele anterioare și continuă, cu precădere, să stimuleze interesul scriitorilor și criticilor contemporani.

Literatura exilului surprinde o gamă largă de viziuni reprezentative, pentru fiecare scriitor în parte. Postura de exilat îi oferă scriitorului posibilitatea de a construi o viziune nostalgică asupra trecutului. Exilul este perceput drept un „exercițiu de luciditate tragică”⁸, ce „ne învață că așa-zisa noastră libertate nu este în realitate decât suma determinărilor pe care ni le impune nașterea (rasa, naționalitatea, cultura, mentalitatea etc.)”⁹. Scriitorii pe care îi abordez în lucrarea de față îmi propun, prin intermediul literaturii, să evadeze din dimensiunea restrânsă a exilului. O astfel de experiență îi menține captivi între spațiul natal și cel al țării în care au emigrat, de aceea aceștia descriu exilul drept „un tărâm de inițieri și de probe. Exilul, spațiu de situație-limită, nu se poate feri de combustiunea – aparent barocă – a obsesiei. Singura, de altfel, ce înlătură conotațiile maladive”¹⁰. Cei aflați în exil sunt dominați de dorința de a regăsi acel *acasă pierdut*, „chiar și cu riscul de a fi transformați în stâlpi de sare”¹¹, în speranța reconstruirii identității.

Cele două tipuri de exil pe care le-am menționat, cel exterior, respectiv interior, se regăsesc și în operele următorilor scriitori: Dubravka Ugrešić, Milan Kundera, Kazuo Ishiguro și Salman Rushdie. Exilul exterior, pe care îl experimentează personajele, e manifestat fie prin decizia lor voluntară de emigrare, fie prin intermediul unei situații ce impune plecarea. De cealaltă parte, exilul interior însoțește personajele pe tot parcursul perioadei petrecute în țara adoptivă, iar acest lucru nu face decât să îngreuneze procesul de adaptare la noul spațiu.

Exilul interior este definit drept „autoexil [...], cel care însoțește traiectul individual modern, el constituind o reacție la accidente de viață publice”¹², deoarece surprinde îndeaproape efectele pe care le exercită asupra personajelor această experiență. În perioada modernă a fost semnalată apariția unui exil de tip intelectual, care derivă din cel interior, și e orientat pe premisa că exilatul „a simțit tot mai acut nevoia reîntoarcerii

⁸ Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999, p. 5.

⁹ Idem, *ibidem*.

¹⁰ Virgil Ierunca, *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 37.

¹¹ Salman Rushdie, *Patrii imaginare. Eseuri și studii critice 1981-1991*, Traducere de Silvia Chirilă, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 18.

¹² Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 8.

înspre sine, retragerea în propria conștiință reprezentând unica soluție salvatoare¹³. Exilații dobândesc șansa de a descoperi o altă versiune a lor înșiși, de aceea nu de puține ori își plasează identitatea sub semnul întrebării. În viziunea lui Mircea Eliade, fiecare exilat „e un Ulise în drum spre Itaca. Orice existență reală reproduce Odiseea. Drumul spre Itaca, spre Centru, [...] iar exilatul trebuie să fie capabil să pătrundă sensul ascuns al rătăcirilor sale și să le conceapă ca pe o lungă serie de încercări inițiatice (voite de zei) și ca pe tot atâtea obstacole în drumul care-l readuce acasă (spre Centru)”¹⁴.

Modernitatea configurează o interpretare nouă a exilului, în care conceptul de *izgonire* e poziționat pe un plan secund, deoarece atenția e centrată pe ilustrarea modului în care exilații încearcă să se adapteze la tiparele culturii și societății occidentale. Din perspectivă stilistică, vom identifica o serie de termeni reprezentativi pentru romanele centrate pe tema exilului, și anume: timpul, nostalgia, identitatea, memoria, care e ilustrată prin refugiul în amintiri, dar și diferitele tipuri de exil, reprezentative pentru fiecare roman în parte. Aceștia devin factori definitorii pentru evoluția personajelor, deoarece reliefează transformările prin care trec în perioada petrecută în spațiul adoptiv.

Timpul este deseori perceput drept un factor cu influență negativă asupra personajelor. Din clipa în care devin exilați, noțiunea de *temporalitate* își pierde substanța și relevanța pe care le avea până în acel moment. Timpul nu mai e măsurat în secunde, minute sau ore, ci în dor de casă și în amintiri. Fiecare persoană pe care o întâlnesc sau popas pe care îl fac în noul teritoriu în care pătrund are rolul de a evidenția faptul că exilul e perceput drept o experiență inițiativă de către personaje. În exil, factorul temporal are două unități specifice de măsură, și anume: dorul de casă și amintirile referitoare la patria natală. Întrucât exilații nu se pot desprinde în totalitate de trecut și, cu atât mai puțin, de spațiul original, pe care l-au lăsat în urmă, dar nici nu dezvoltă un atașament față de teritoriul adoptiv, aceștia sunt plasați în atemporalitate. De aceea, o astfel de situație ne determină să ne gândim la afirmația lui Homi Bhabha, referitoare la „spațiul hibrid”¹⁵, deoarece în aceeași categorie se înscrie și timpul. În prima ipostază temporală, exilul „beneficiază de o supraveghere transcendentă care-i

¹³ Idem, *ibidem*.

¹⁴ Manolescu Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, București, Editura Compania, 2003, p. 285.

¹⁵ Jonathan Rutherford, *The third space. Interview with Homi Bhabha*, in *Identity: Community, Culture, Difference*, London: Lawrence and Wishart, 1990, p. 211. (versiune pdf).

asigură rost și direcție pe tiparul unui scenariu preeminent”¹⁶, de aceea izgonirea personajelor e similară cu rătăcirea într-o dimensiune a haosului. În a doua ipostază, situația se schimbă, astfel că timpul începe să se scurgă în defavoarea celui exilat, din moment ce se îndepărtează din ce în ce mai tare de cultura de acasă. Acest proces va conduce la apariția unui sentiment de alienare în cazul unei posibile reîntoarceri.

Nostalgia e denumită drept un „sentiment de tristețe, de melancolie provocat de dorința de a revedea un loc iubit, o persoană apropiată sau de a retrăi un episod din trecut. Dorință (plină de regrete) pentru ceva greu de realizat”¹⁷. Nevoia și dorința personajelor de a reveni în patria natală chiar și pentru o perioadă scurtă de timp conduce la apariția nostalgiei, care se manifestă prin diferite gesturi sau acțiuni. Un exemplu relevant în care nostalgia față de patria natală reunește un grup de exilați care au aceleași sentimente, stări, dorințe e ilustrat în romanul *Ministerul durerii*, scris de Dubravka Ugrešić. Personajele fredonează vechile melodii iugoslave, ca și cum ar fi participat la un concurs, și cel care ar fi câștigat și-ar fi redobândit trecutul și identitatea: „Amintirile muzicale au început să curgă lin, fiecare vers se lega de celălalt, fiecare refren de un altul. De parcă ne întreteam cine o să-și aducă aminte mai multe cântece. [...] Simpla pronunțare a acestor nume trezea în noi o exaltare colectivă”¹⁸. Nostalgia provocată de expatriere e prezentă în romanele centrate pe tema exilului, tocmai de aceea fiecare personaj care ajunge într-un spațiu străin e „în același timp aici și acolo, nici aici, nici acolo, prezent și absent, de două ori prezent și de două ori absent”¹⁹. Contactul cu o altă țară, și, implicit, cu o altă cultură, conduce la poziționarea personajelor într-o permanentă oscilație între două teritorii.

Nostalgia este ilustrată drept o stare care afectează, atât prezentul, cât și viitorul celor aflați în exil. Lumea pierdută nu mai poate fi recuperată niciodată, iar din acest motiv exilații recurg sau apelează la terapia cu amintiri. Principalul lor scop este cel de a crea un teritoriu în care să se refugieze. Dimensiunea hibridă pe care exilații se străduiesc să o

¹⁶ Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁷ ***, *Dicționarul explicativ al limbii române*, volum coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 608.

¹⁸ Dubravka Ugrešić, *Ministerul durerii*. Traducere din limba croată și note de Octavia Nedelcu, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 106.

¹⁹ Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 253.

finiseze de la o zi la alta „a fost fără niciun dubiu deturnată de la aceste preocupări și deasupra tuturor stăruie caracterul straniu familiar și totuși străin, al confecționării unei lumi proiectate ce ne acaparează atenția, iar memoria și perspectiva sunt realocate ferm în fundal”²⁰. Evocarea patriei natale prin intermediul scrisului reprezintă soluția sigură de a se reîntoarce, la nivel imaginar, „în Paradisul pierdut”²¹. Idealizarea trecutului e o temă pregnantă în cadrul romanelor, *Amintirea palidă a munților*, *Cartea Râsului și a uitării* și *Ministerul durerii*, și a volumului de povestiri *Orient, Occident*. Nostalgia își face apariția odată cu raportarea personajelor la trecut, care devine un „obiect al nostalgiei nu în calitatea lui de ceva determinat, nu datorită conținutului său, ci pentru că, oricât de mediocru ar fi, este trecutul nostru; trecutul nostru de neînlocuit”²².

Experiența exilului își pune amprenta de cele mai multe ori în mod negativ asupra personajelor, atât din punct de vedere fizic, cât și spiritual sau moral, iar din această cauză identitatea exilaților devine „în același timp, multiplă și parțială”²³. Tocmai de aceea personajele se străduiesc să se adapteze în spațiul în care au emigrat, dar, în realitate, continuă să păstreze nealterată în minte imaginea teritoriului original, în speranța că într-o zi vor avea posibilitatea de a se întoarce. Putem afirma faptul că țara în care ne-am născut contribuie în mod netăgăduit la conturarea propriei identități. Abandonarea spațiului original în mod deliberat sau, dimpotrivă, involuntar, zdruncină echilibrul existent și pune la îndoială conceptul pe care personajele din romane îl defineau drept identitate. Situația devine din ce în ce mai incertă pe măsură ce visul întoarcerii în țară se transformă într-un ideal de neatins, astfel spus o himeră.

Exilul reprezintă deopotrivă pierderea și regăsirea identității, de aceea descoperim personaje care rătăcesc pe străzi fără a avea o direcție anume, din dorința de a-și redobândi identitatea. În cazul celor care sunt predestinați să devină exilați, situația este clară, încă de la început, deoarece „nașterea însăși stă sub semnul izgonirii, al păcatului original, sinonimă cu zorile biografiei răului în lume”²⁴. Pentru exilații, această experiență este

²⁰ Brian McHale, *Ficțiunea postmodernistă*, traducerea de Dan H. Popescu, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 43.

²¹ Cornel Ungureanu, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului, Volumul I*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995, p. 102.

²² Vladimir Jankélévitch, *op. cit.*, p. 273.

²³ Salman Rushdie, *Patrii imaginare. Eseuri și studii critice 1981-1991*, ed. cit., p. 25.

²⁴ Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 9.

asociată cu păcatul originar, pe care muritorii îl dobândesc încă din momentul nașterii, astfel că nu au nicio posibilitate de a se împotrivi. Cuplul adamic realizează gravitatea faptei comise doar în momentul în care pierde protecția divină și sunt izgoniți din Grădina Raiului. Nesocotirea sfaturilor divine conduce la apariția păcatului din pricina căruia Adam și Eva pierd nemurirea, iar drept pedeapsă pentru acest lucru sunt nevoiți să trăiască într-un exil pământesc până la sfârșitul vieții.

Într-o situație asemănătoare se află și exilații, care devin ființe lipsite de relevanță pentru cei aflați la putere, din momentul în care nu mai locuiesc în spațiul respectiv. Păcatul celor exilați e marcat tot de atracția de a gusta din fructul interzis, care e reprezentat de această dată prin emigrarea într-un spațiu necunoscut, tocmai de aceea „la prima sa vârstă, cea mirifică, exilul beneficiază de o supraveghere transcendentă care-i asigură rost și direcție pe tiparul unui scenariu preeminent. Dar izgonirea înseamnă în aceeași măsură rătăcire, și atunci ideea de exil se hrănește, paradoxal, și din dezordine, o proiecția așadar în timpul dinainte de Creație, se nutrește din bulversarea oricărui sens, lipsit de punctele cardinale ale lumii organizate”²⁵. Personajele din romanele centrate pe tema exilului au sentimente contradictorii în ceea ce privește o astfel de experiență, deoarece percep exilul într-o ipostază ambivalentă: *izgonire*, dar și *catharsis*.

Amintirile personajelor conturează conexiunea dintre identitatea exilaților și patria natală, iar elementul unificator e reprezentat de faptul că trec printr-o experiență identică, deoarece ajung în exil, locul „privilegiat al întrebării, al torturii de a trăi și mai ales de a nu putea muri”²⁶. De aceea, exilul devine spațiul în care sunt adresate întrebări referitoare la veridicitatea evenimentelor trăite până în acel moment, dar poate fi perceput și sub forma unei balanțe, ale cărei talere înclină fie în favoarea vieții, fie în cea a morții. Viața trăită în exil reprezintă asumarea faptului că fiecare decizie are consecințe negative, în majoritatea cazurilor, în ceea ce îi privește pe exilați.

Diferența dintre exilați și cei care au rămas în patria natală e ilustrată prin determinarea și curajul celor dintâi de a se opune cu vehemență cenzurii unui sistem totalitar. Îndepărtarea de un spațiu pe care îl considerau nociv nu aduce libertatea mult dorită, ci, dimpotrivă, provoacă apariția unor stări contradictorii, referitoare la relația dintre

²⁵ Idem, *ibidem*, p. 13.

²⁶ Virgil Ierunca, *op. cit.*, p. 26.

patria natală și cea adoptivă. Pătrunderea pe un teritoriu străin, în care se află oameni necunoscuți, devine un factor care, pe de-o parte, îi motivează pe exilați, deoarece nu mai sunt nevoiți să își oprime punctul de vedere dar, pe de altă parte, îi determină să realizeze că sunt singuri și lipsiți de orice fel de sprijin.

I.3. Paradoxul lingvistic

Exilul poate fi reprezentat sub forma unui paradox, deoarece sugerează deopotrivă rătăcirea identitară a individului, dar și regăsirea lui. O astfel de experiență influențează viziunea exilaților asupra lumii, și contribuie astfel la stabilirea unei bariere sau granițe între amintirile acumulate în perioada petrecută în țara natală și cele aferente noului spațiu în care au pătruns. Scriitorii aflați în postura de exilați nu au aceeași libertate în a folosi limba țării adoptive, după cum afirmă și Rushdie, „Și sper că toți suntem de acord că nu putem pur și simplu să folosim engleza așa cum o fac britanicii, că este nevoie să o remodelăm pentru scopurile noastre. Aceia dintre noi care folosesc engleza fac asta în ciuda atitudinii noastre ambigue față de ea, sau poate tocmai din cauza ei, probabil pentru că pot găsi în această luptă lingvistică o reflectare a altor tensiuni din lumea reală, a unor conflicte dintre culturile din interiorul nostru și dintre influențele asupra societăților noastre. A pune stăpânire pe limba engleză ar putea însemna a deveni în sfârșit liberi”²⁷. Însă, a redobândi libertatea prin utilizarea altei limbi, în afară de cea natală, reprezintă o renunțare voită la identitate și patrie. Pentru scriitori, exilul marchează o perioadă crucială, în care au loc schimbări din multe puncte de vedere, ce influențează în mod definitiv evoluția sau regresul operelor acestora.

Adaptarea la un spațiu nou și, implicit, învățarea unei limbi diferite poate avea loc într-o perioadă lungă sau scurtă de timp, iar aceste aspecte pot fi identificate cu ușurință în cadrul romanelor ce sunt încadrate în literatura exilului. Pătrunderea într-un teritoriu străin provoacă atât incertitudine față de necunoscut, cât și teama că, odată cu utilizarea altei limbi în locul celei materne, legătura dintre exilați și țara originară se va destrăma. Dificultățile de pronunție în limba engleză sunt des întâlnite în cadrul romanelor din literatura exilului, iar acestea reprezintă dovezi care evidențiază discrepanța dintre aborigeni și străini. Pe lângă comunicarea

²⁷ Salman Rushdie, *Patrii imaginare. Eseuri și studii critice 1981-1991*, ed. cit., p. 27.

într-o limbă străină, o opțiune ce e privită cu reticență, trebuie să ne îndreptăm atenția și asupra modului în care publicul ar percepe o operă în limba maternă a scriitorului, în comparație cu una scrisă în limba engleză.

În cazul în care aleg prima variantă, și anume să continue să scrie în limba maternă, operele lor vor avea impact numai asupra comunităților de exilați din care fac și ei parte. În această situație, cititorii nativi și cei din țara adoptivă ar fi defavorizați, deoarece nu vor avea posibilitatea să lectureze operele. A doua variantă e mult mai accesibilă, pentru că o carte scrisă în limba engleză devine accesibilă unui public larg, iar o astfel de alegere poate asigura succesul unui scriitor aflat în exil. Dacă privim lucrurile din perspectiva evoluției în cariera de scriitor, vom realiza cât de dificilă, dar necesară, este acceptarea limbii engleze, în detrimentul celei materne. Spre deosebire de celelalte categorii de exilați, scriitorii construiesc o lume aparte, cu ajutorul căreia reușesc să supraviețuiască unei astfel de experiențe. Identitatea scriitorilor exilați e supusă unui proces de dedublare, astfel că, în momentul contactului cu literatura, ei construiesc „origami feeric-amare, când reconstruiesc patria de hârtie [...]”, iar calitatea scrisului lor nu va suferi nicidecum de distrofie axiologică, ba poate se va lăsa fertilizat de suferința separării de rădăcini”²⁸. De cele mai multe ori, scrisul dobândește o funcție cathartică, întrucât contribuie în mod decisiv la conturarea universului imaginar, în care se refugiază exilații, cu scopul unei purificări spirituale. Cu toate acestea, reversul situației precedente se cristalizează în nașterea unor stări contradictorii în raportul dintre spațiul trecutului și cel al prezentului.

În ceea ce privește așa numita simbioză dintre scriitor și cuvânt, „Omul de litere [...] nu mai are nevoie de nume și prenume, el se mută în limbaj. [...] Locuirea în limbă nu se poate realiza decât după moartea Patriei”²⁹. Multe dintre personajele romanelor care tratează tema exilului susțin că memoria le joacă feste, deoarece realizează că anumite amintiri încep să dispară. Din acest motiv, *pierderea amintirilor* reprezintă un subiect care merită să fie explorat. În romanele care aparțin literaturii exilului, putem sesiza modul subtil prin care autorii combină amintirile reale cu momentele sau evenimentele ficționale. Pornind de la această premisă, vom afirma faptul că exilul reprezintă o temă fundamentală a secolelor XX-XXI, de aceea e descris drept „exprimarea aflată în cea mai

²⁸ Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 25.

²⁹ Idem, *ibidem*, p. 49.

intimă proximitate cu existențialul. Și e, totodată, șansa magnifică a reîntoarcerii în marsupiul protector al matricei divine, după o confruntare repetată, acerbă și, de ce nu, victorioasă cu răul mundan”³⁰.

I.4. Diferențe identitare și culturale

Din punct de vedere cultural, descoperim două lumi, cea occidentală, respectiv orientală, care sunt prezentate în oglindă. Romanele scrise de Milan Kundera și Dubravka Ugrešić aparțin lumii și, implicit, culturii occidentale, iar cele ale lui Kazuo Ishiguro și Salman Rushdie ilustrează conexiunea creată de personaje între spațiul oriental și cel occidental. În ciuda faptului că există factori care au rolul de a evidenția discrepanțele dintre Occident și Orient, putem identifica, de asemenea, și aspecte care ilustrează asemănările dintre cele două spații.

Unul dintre factorii care marchează diferențele e reprezentat de imaginea europeanului, adică a occidentalului, în raport cu omul din Orient, a cărui descriere coincide cu portretul tipic al celui colonizat. În mod paradoxal, atât occidentalul, cât și orientalul au nevoie unul de celălalt, pentru a-și defini identitatea, deoarece „toate acestea au legătură și cu ideea de Celălalt, geamănul opus din oglindă, dublul, imaginea negativă, care, prin natura sa contrastantă față de noi, ne spune ce suntem. Dumnezeu nu poate fi definit fără Diavol, Jekyll nu are sens fără Hyde. În mod sigur, Celălalt este de temut. [...] Foarte frecvent, Celălalt este străin; doar foarte, foarte rar, acesta este prezentat ca un obiect al compasiunii”³¹. Dacă privim lucrurile din această perspectivă, putem afirma că tocmai aspectele și trăsăturile pe care cei din Occident le consideră specifice Orientului îi determină să conștientizeze că au nevoie de Celălalt, pentru ca percepția lor asupra realității să fie veridică.

În ciuda faptului că ne temem de necunoscut, adică de Celălalt, ajungem până la urmă la concluzia că suntem asemănători din anumite puncte de vedere. Apartenența personajelor la spațiul de proveniență este ilustrată într-un mod specific de către fiecare scriitor în parte. Dubravka Ugrešić creionează o lume în care personajele construiesc din amintiri o patrie imaginară, mentală, dar apelează și la *amintirile materiale*. Conceptul de *amintiri materiale* e ilustrat prin intermediul obiectelor sau a anumitor feluri de mâncare de care personajele se simt atașate, chiar și după ce au părăsit

³⁰ *Ibidem*, p. 10.

³¹ Salman Rushdie, *Patrii imaginare. Eseuri și studii critice 1981-1991*, ed. cit., p. 183.

patria natală. Câteva exemple de afecțiune sau de dependență față de *amintirile materiale* din patria natală le întâlnim în *Ministerul durerii*, prin intermediul sacoșei de rafie, a prăjiturilor bosniace, a Abecedarului iugoslav, dar și în opera lui Kazuo Ishiguro, *Amintirea palidă a munților*, în care descoperim calendarul cu munții din Inasa, agățat pe peretele casei din Anglia, și prin obiectele din camera lui Keiko de care Etsuko e atașată, deoarece îi amintesc de Japonia. Atașamentul față de Cehia al personajelor create de Milan Kundera e reprezentat prin obsesia acestora de a recupera trecutul, ce e manifestată prin nevoia de a ajunge în posesia unor *amintiri materiale*, precum scrisori, jurnale.

Pentru Etsuko, personajul central din romanul de debut al lui Kazuo Ishiguro, *Amintirea palidă a munților*, legătura cu Japonia e menținută prin intermediul momentelor și a amintirilor, pe care le împărtășește cu fiica sa japoneză, Keiko. Din păcate, fata nu reușește să se conformeze ideii de a locui în spațiul britanic, pentru că nu se poate detașa de amintirile din Japonia, iar din această cauză se sinucide.

Factorii care ilustrează dependența personajelor conturate de Salman Rushdie față de India sunt reprezentați de dificultatea de pronunție a cuvintelor în limba engleză și de tradițiile indiene. Tradițiilor și obiceiurile specifice patriei natale sunt păstrate cu conștiinciozitate de către fiecare membru al familiei în parte, în ciuda faptului că unii dintre ei sunt pe punctul de a obține cetățenia britanică, așa cum putem observa în volumul de povestiri *Orient, Occident*.

Cu aceeași dilemă a scriitorilor ce și-au asumat statutul de exilați, se confruntă și personajele create de aceștia, deoarece sunt dominate de dorința de a redescoperi spațiul natal, pe care l-au pierdut. De aceea se află mereu în căutarea unui loc pe care să îl poată considera al lor, astfel că ajung să trăiască într-un „al treilea spațiu”³², termen utilizat de Homi Bhabha. Al treilea spațiu nu este altceva decât o dimensiune hibridizată, în care sunt combinate elementele specifice dimensiunilor de care personajele sunt legate. Identitatea exilaților poate fi recuperată numai prin reîntoarcerea la origini, astfel că experiența exilului devine „o fascinație a descoperirii și împlinirii de sine în și prin diferitele așezări într-un acasă provizoriu”³³. Odată cu emigrarea într-un spațiu de tranziție, personajele

³² Jonathan Rutherford, *op. cit.*, p. 211. (versiune pdf)

³³ ***, *Între patrii: mărturii despre identitate și exil*, volum coordonat de Mirela Florian și Ioana Popescu, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 260.

din volumul de povestiri scris de Rushdie și cele din romanele autorilor Dubravka Ugrešić, Milan Kundera și Kazuo Ishiguro dobândesc o identitate hibridă, devenind un amestec al influențelor din spațiul lor de origine, dar și din cel al teritoriilor în care sunt exilați.

Fiecare dintre scriitorii pe care i-am prezentat anterior prezintă, în cadrul romanelor, un tip specific de exil. Dubravka Ugrešić conturează o nouă semnificație a conceptului de exil, pe care îl identificăm sub forma exilului de tip iugo-nostalgic. Milan Kundera a creat o dimensiune a exilului, în care predomină amintirile din perioada petrecută în Cehia, sub un regim totalitar, de care personajele nu se pot desprinde. De aceea, întâlnim atât un exil de tip interior, care domină gândurile și sentimentele personajelor, cât și unul de tip material, ce se manifestă prin nevoia exilaților de a reintra în posesia unor obiecte, pe care le-au lăsat în patria natală.

Kazuo Ishiguro ilustrează exilul teritorial sau de tip japonezo-britanic, sub forma unei pendulări neîncetate între două spații, Anglia și Japonia. În cazul lui Salman Rushdie, întâlnim exilul lingvistic, deoarece personajele sale se află într-o continuă luptă pentru a depăși barierele impuse de lipsa cunoașterii limbii engleze. Personajele conturate de fiecare scriitor devin embleme ale exilului, deoarece fiecare se raportează în mod diferit la o astfel de experiență, astfel că „există un inextricabil complex timp-spațiu căruia exilul îi divulgă fatalitatea. Numai un transfug, numai un exilat își poate da seama în ce măsură poartă cu sine un spațiu geografic și un timp istoric, inalienabile, înscrise în fibra sa cea mai intimă”³⁴.

II. Dubravka Ugrešić. Exilul geografic. Iugo-nostalgia

În romanul Dubravkăi Ugrešić, descoperim că exilul este sinonim cu dezintegrarea și reconstruirea identității și a patriei originare prin intermediul iugo-nostalgiei. Exilul de tip geografic e ilustrat prin intermediul plimbărilor Tanjei pe străzile din Amsterdam. Rătăcirea pe străzi necunoscute devine o consecință a stării de melancolie de care e cuprinsă Tanja, din cauza îndepărtării de origini. Nostalgia în combinație cu melancolia devin pentru personaj factori care îi pun la îndoială identitatea, de aceea „pentru un om al exilului, tema identității colectează obsesii ca pe germenii pe care organismul lui social nu-i mai poate

³⁴ Ștefan Augustin Doinaș, *Între farsă tragică și destin*, în *Secolul XXI*, nr. 10-12, 1997, 1-3, 1998, p. 6.

fagocita, și atunci ea se acumulează într-o capsulă prea strâmtă ca să nu se spargă. Așa supurează criza de identitate”³⁵.

În momentul în care apare îndoiala asupra propriei identități, viața în exil se transformă într-o călătorie a redescoperirii sinelui. *Ministerul durerii* începe cu poezia *Dor de țară*, scrisă de Marina Țvataeva, în care e descris periplul unei ființe, care a pierdut totul odată cu dezrădăcinarea de patria natală. Personajul încearcă să stabilească o conexiune între ea și noul spațiu în care ajunge, astfel că începe prin amenajarea interioară a apartamentului său. Cu toate acestea, nu reușește să se acomodeze în Amsterdam, pentru că trăiește cu senzația că îi lipsește ceva ce nu poate fi definit: „La scurt timp după ce m-am mutat, locuința a început să-mi provoace o stare de nervozitate. [...] M-am străduit, am cumpărat o vază, un abajur, un afiș alb-negru cu imagini new-yorkeze, dar prezența acelor lucruri nu făcea decât să accentueze apăsarea absenței. Absența a ce? La această întrebare n-aveam niciun răspuns. M-am întrebat dacă în alt spațiu m-aș fi simțit mai bine”³⁶. Amsterdam reprezintă pentru Tanja un mister, pe care nu reușește să îl descifreze, și tocmai de aceea simte că spațiul nu îi aparține. De asemenea, realizează că a devenit o străină și față de propria persoană, din cauza faptului că identitatea ei e pusă la îndoială, odată cu dobândirea statutului de exilată: „Evident, spațiul nu-mi aparținea. De fapt, nici eu însămi nu-mi mai aparțineam”³⁷.

Între Tanja și patria natală pe care o părăsește există o legătură strânsă, de aceea e încântată peste măsură de șansa de a preda literatură iugoslavă la Universitatea din Amsterdam. Personajul din *Ministerul durerii* transformă, prin intermediul imaginației, orașul în care locuiește într-o machetă, pe care plasează toate elementele ce le considera a fi reprezentative pentru Amsterdam. Eforturile se dovedesc zadarnice, deoarece Tanja realizează că a ajuns să joace un rol dublu, fiind în același timp actor și spectator pe propria scenă. Plimbările interminabile pe străzile din Amsterdam, ce aveau drept scop încercarea Tanjei de a găsi similitudini între ea și ceilalți locuitori ai orașului, se transformă într-un joc al oglinzilor, în care percepția personajului asupra realității e distorsionată. De fiecare dată când își zărește reflexia în ferestrele caselor pe lângă care trece, Tanja are impresia că pătrunde într-o lume paralelă, în care realizează aceleași acțiuni săvârșite de persoanele aflate în interiorul locuințelor.

³⁵ Nicoleta Sălcudeanu, *op. cit.*, p. 28.

³⁶ Dubravka Ugrešić, *op. cit.*, p. 40.

³⁷ Idem, *ibidem*.

La finalul uneia dintre expedițiile sale, personajul descoperă varianta miniaturală a Olandei, exact așa cum arată și în realitate, cu orașe, case, poduri etc.. Această imagine o determină pe Tanja să își construiască o proiecție mentală a acestui spațiu, ca parte din universul pe care îl are în față. Tocmai pentru că voia să aibă parte de o viață obișnuită, personajul încearcă să păstreze aceleași obiceiuri pe care le avea în perioada petrecută în Iugoslavia: „Locuiam chiar în inima orașului Amsterdam, care avea uneori, așa mi se părea, cel puțin, vată de zahăr în loc de sânge. Ori poate că privirea mea era distorsionată și inima mea frântă? Poate că instinctul de supraviețuire era acel magnet care ținea laolaltă inima mea frântă și mă făcea să cred că totul era «normal»?”³⁸. Amsterdam devine o lume paralelă în care personajul răătăcește, fără a avea o direcție prestabilită. Tanja creează o dimensiune paralelă, care prinde contur doar la nivelul irealului, ficționalului, iar la impactul cu realitatea își pierde orice semnificație: „Harta mea interioară era rezultatul efortului unei persoane amnezice care încerca să-și traseze propriile coordonate, al efortului unui turist care încerca să lase urme pe nisipul plajei. Harta mea era ghidul viselor. Puține lucruri se suprapuneau cu realitatea”³⁹.

II.1. Milan Kundera. Exilul interior. Exilul material

Milan Kundera a descris, în *Cartea râsului și a uitării*, două tipuri de exil, interior, respectiv material. Pentru personaje, precum Mirek, Tamina, decizia de a emigra într-un teritoriu străin a fost echivalentă cu eliberarea de sub dominația regimului opresiv impus în Cehia. În ciuda faptului că s-au împotrivit sistemului, decizie care i-a condus fie spre închisoare, fie spre emigrarea într-un spațiu al exilului, personajele manifestă tendința de a idealiza trecutul, proces prin care acesta devine ficțiune. Personajele ajung să simtă pe propria piele ce înseamnă să te împotrivești regulilor unui sistem, a cărui principală deviză urmărea egalitatea între fiecare membru al națiunii.

Cu toate că e conceput drept un regim construit pe egalitate și dreptate pentru toată lumea, comunismul înlătură din calea lui pe oricine are un punct de vedere diferit față de valorile promovate. Cei care se supun regulilor impuse de sistemul opresiv fără să opună rezistență nu reprezintă un pericol pentru societatea utopică, pe care comunismul

³⁸ *Ibidem*, p. 103.

³⁹ *Ibidem*, p. 46.

intenționează să o creeze. Faptul că autorul scrie această carte în 1978, la trei ani după ce a emigrat, stabilindu-se definitiv în Franța, se reflectă în construcția personajelor romanului *Cartea răsului și a uitării*, care în prezent își petrec viața în exil, dar sunt ancorați în trecut.

Exilul de tip material e manifestat prin atașamentul față de diverse obiecte, pe care exilații le-au adus în patria adoptivă sau, dimpotrivă, au rămas în spațiul original, de aceea manifestă o dorință obsesivă de a intra în posesia lor. Un exemplu elocvent în această situație e povestea Taminei, un personaj ce încearcă să recupereze jurnalele scrise în perioada în care locuia cu soțul ei în Cehia, pe care le-a pierdut. În momentul în care cei doi au părăsit țara în mod ilegal, trecând frontiera austriacă, au ajuns în posesia soacrei ei. De fapt, Tamina își dorește acele jurnale pentru că acolo sunt păstrate amintirile ei din Cehia, iar ea, în prezent, fiind o exilată, simte nevoia de a găsi un spațiu față de care să poată dezvolta un sentiment de apartenență. Modul în care Tamina și soțul ei sunt tratați de către cei apropiați, în momentul în care sistemul comunist din Cehia decide să îi elimine, conduce la formarea unei discrepanțe între ei și cei din interiorul patriei natale.

Diferențele se accentuează odată cu trecerea timpului, astfel că Tamina refuză ideea unui compromis ce ar putea diminua efectele discordanței din trecut. Personajul lui Kundera își răscolește trecutul cu scopul de a-și modela prezentul: „Vrea înapoi carnetele, pentru ca osatura fragilă a evenimentelor așa cum e reconstituită în caietul ei, să fie întărită cu ziduri trainice și astfel să devină casa în care va putea locui. Căci, dacă edificiul șubred al amintirilor s-ar prăbuși ca un cort ridicat cu stângăcie, din Tamina n-ar rămâne decât prezentul, acest punct invizibil, acest neant ce se îndreaptă încet-încet spre moarte”⁴⁰. Personajul ia în considerare ideea reînțoarcerii în țara lor de origine, dar se teme de urmările pe care le-ar putea avea această decizie și de modul în care va fi percepută de către sistem. De altfel, Tamina se gândește și la faptul că o revenire în țara în care soțul ei a fost trădat de prieteni ar conduce la comiterea aceluiași act din trecut, iar ea nu dorește să îi dezonoreze memoria. Exilul de tip interior e manifestat în romanul lui Kundera prin intermediul melancoliei și al nostalgiei personajelor după perioada petrecută în țara natală.

⁴⁰ Milan Kundera, *Cartea răsului și a uitării*, Traducere de Mariana Vorona. Revăzută de Jean Grosu, București, Editura Univers, 1998, p. 83.

II.2. Kazuo Ishiguro. Exilul teritorial. Între Orient și Occident

Kazuo Ishiguro ilustrează în primul său roman, *Amintirea palidă a munților*, un tip de exil centrat pe atașamentul față de cele două teritorii, Japonia și Anglia, în care personajele sale au locuit în diferite perioade ale vieții. Am denumit acest tip de exil sub două forme: teritorial sau japonezo-britanic, deoarece alternanța între Orient și Occident devine din ce în ce mai sesizabilă, pe măsură ce Etsuko încearcă să reînvie trecutul. Apropierea de centru a personajului feminin se soldează cu un eșec, astfel că japoneza pierde contactul cu țara din care a plecat, odată cu moartea fiicei sale Keiko. Titlul romanului face referire la munții din Inasa, o regiune situată în apropiere de Nagasaki. Etsuko vizitează locul respectiv împreună cu Sachiko, Mariko și Keiko, iar călătoria reprezintă pentru fiecare dintre ele o modalitate de a-și lua rămas bun înainte de a pleca din acele ținuturi. Personajul își reamintește cu nostalgie de acele momente în care locuitorii și orașul păreau că sunt dispuși să dea uitării tragedia provocată de bombardament.

Calendarul pe care Etsuko îl păstrează, chiar și după o lungă perioadă în care nu mai are contact cu Japonia, reprezintă un obiect al memoriei, ce are rolul de a restabili conexiunea dintre patria natală a personajului și cea adoptivă. Regiunea din Inasa devine o imagine simbolică, pe care o putem poziționa în contrast cu decorul exterior al casei în care Etsuko locuiește în prezent. Descrierea celor două spații evidențiază aspectele definitorii pentru amândouă, astfel că Japonia captivează cititorii prin exotismul pe care îl exercită asupra lor, iar Anglia reprezintă lumea nouă, civilizată, un model demn de urmat. Tensiunea dintre cele două teritorii se manifestă și la nivelul stărilor emoționale ale personajelor, tocmai de aceea munții „se asociau cu speranța salvării într-un alt spațiu decât Japonia”⁴¹, iar grădina din Anglia „aduce o liniște care ține de siguranța aparentă, dar care este lipsită de înălțimile succesului”⁴².

Acțiunea romanului lui Ishiguro e centrată în jurul motivelor pentru care personajul principal, Etsuko, părăsește Japonia și ajunge să locuiască în Anglia. Unul dintre motive e generat de dorința personajului de a se îndepărta de spațiul care încă păstrează reminiscențe ale conflictului dintre Japonia și America. Un alt motiv e reprezentat de întâlnirea cu cel de-al

⁴¹ Maria Sabina Draga, în Postfață la Kazuo Ishiguro, *Amintirea palidă a munților*, Traducerea de Mihai Moroiu, Postfață de Maria Sabina Draga, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 188.

⁴² Idem, *ibidem*, p. 188.

doilea soț, tatăl lui Nikki, care o convinge pe Etsuko să se mute în Anglia. Bombardamentul de la Nagasaki nu e descris în cadrul romanului prin intermediul cuvintelor, ci e evocat prin imagini simbolice ale durerii. Câteva exemple relevante pentru această situație sunt reprezentate de imaginea tinerei însărcinate, care își petrece fiecare duminică în cimitir, sau a femeii ce își omoară copilul, înecându-l, apoi se sinucide. Și Etsuko trece printr-o perioadă în care încearcă să își regăsească echilibrul pierdut în urma traumei provocate de război, după cum susține socrul ei, Ogata-San. Personajul feminin caută consolare și vindecare în muzică, tocmai de aceea își petrece nopțile cântând la vioară, deoarece „salvarea de o istorie care bântuie conștiințele, de un trecut care nu încetează să tulbure prezentul [...] pare posibilă numai prin artă”⁴³. Tocmai de aceea, Etsuko dorește să se reîntoarcă la pasiunea pentru muzică, pe care a abandonat-o în trecut, prin intermediul fiicelor ei. Din păcate, Nikki nu e interesată de lecțiile de vioară, iar lui Keiko nu îi folosesc la nimic lecțiile de pian, deoarece nu îi alungă gândurile sinucigașe. Salvarea primei fiice a lui Etsuko nu mai e posibilă, fiindcă „istoria [...] își cere până la urmă victimele, și una dintre ele este Keiko”⁴⁴.

Personajul central al romanului are două fiice, Keiko și Nikki, între care a existat întotdeauna o discrepanță, tocmai pentru că refuză să se cunoască reciproc. Keiko e prezentată drept reperul spre care Etsuko se îndreaptă în speranța de a își regăsi identitatea, iar Nikki e un personaj introvertit, ce nu oferă prea multe informații legate de viața ei în Londra. Lucrurile sunt clare în ceea ce o privește pe Keiko, deoarece descoperim încă de la început că are aceleași origini ca mama sa. Nikki, în schimb, a fost mult mai apropiată de tatăl ei, iar moartea acestuia a reprezentat motivul care a condus la decizia de a se muta în Londra. Dacă între Etsuko și Keiko există o legătură la baza căreia se află amintirile din Nagasaki, și între Nikki și tatăl ei s-a format o conexiune, deoarece amândoi aparțin aceluiași spațiu. Moartea tatălui provoacă pierderea legăturii existente între Nikki și familie, tocmai de aceea vizitele fetei devin tot mai rare. Conviețuirea în familia Sheringham s-a dovedit a fi o luptă pe două baricade, în care fiecare era hotărât să își apere teritoriul, fără să existe posibilitatea unor tratative.

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

II.3. Salman Rushdie. Handicapul lingvistic

În volumul de povestiri *Orient, Occident*, Salman Rushdie conturează o versiune a exilului în care primează dificultatea de pronunție și de exprimare a personajelor în altă limbă în afară de cea maternă. În ciuda faptului că aveau nevoie de limba engleză pentru a putea stabili o conexiune cu locuitorii noului teritoriu în care s-au stabilit, personajele erau reticente în ceea ce privește comunicarea într-o limbă străină. Scriitorul prezintă o serie de personaje care, la început, refuză să învețe o limbă nouă, apoi se confruntă cu diverse probleme în utilizarea cuvintelor, cu scopul de a alcătui propoziții.

Rehana e primul personaj pe care îl întâlnim în partea dedicată Orientului, din povestirea *Un sfat e mai de preț ca aurul*. Despre acest personaj se poate spune încă de la început că, deși vine din India, o țară pentru care e importantă conservarea tradițiilor, nu se supune regulilor. Personajul feminin din prima povestire părăsește țara natală pentru a obține cetățenia britanică, singura șansă de a fi alături de bărbatul care urma să îi devină soț. Din momentul în care coboară din autobuz, Rehana poate fi confundată cu ușurință cu o femeie din Occident, pentru că nu se sfiește să își arate chipul, în loc să poarte vălul specific religiei sale.

Refuzul personajului de a purta vălul, un element definitoriu pentru femeile de religie musulmană, reflectă nevoia de independență pe care Rehana o manifestă, dar și rebeliunea ei față de regulile locului din care provine. Tendința fetei de a pleca din India, una dintre fostele colonii ale imperiului britanic, în epicentrul lumii occidentale, ilustrează întocmai dorința colonizatului, aflat la periferie, de a pătrunde în centru. Se naște astfel o legătură între fosta colonie și puterea colonizatoare în așa măsură încât, și în perioada postcolonială, cei care au trecut prin acest proces continuă să își asume o poziție de inferioritate față de centru. Din păcate, răspunsurile greșite referitoare la viitorul său soț, precum și dificultatea de exprimare în limba engleză au anulat posibilitatea tinerei de a ajunge în Anglia.

Pentru Desigur-Mary, din *Vajnicul*, sosirea într-un spațiu străin, în care se simte prizonieră, contribuie în mod decisiv la apariția dificultăților de pronunție a literelor p și z, pe care le înlocuiește cu v și j. Întrucât familia din care face parte decide să părăsească țara natală pentru a se muta în Londra, Desigur-Mary nu are altă soluție decât să încerce să se adapteze în noul spațiu în care ajunge. Dificultatea de pronunție e primul

factor prin intermediul căruia începe să se manifeste dorul de acel acasă pierdut.

Mecir, personajul pe care Desigur-Mary îl numește vajnic, o ajută să se integreze în lumea occidentală prin diferite metode. Datorită lui Mecir, Desigur-Mary cunoaște o parte din Londra, ce era total necunoscută pentru ea. Jocul de șah e metoda prin care vajnicul decide să o curteze pe Desigur-Mary, tocmai pentru că amândoi aveau dificultăți în ceea ce privește limbajul. În mod surprinzător, personajul reușește să stabilească o legătură atât de strânsă cu Mixer încât familia sa consideră că Mary nu mai e afectată de separarea de India. Din păcate, dorul de acel acasă care devine inaccesibil își face simțită prezența, determinând-o pe Mary să ia decizia de a se reîntoarce în patria natală.

Personajul reușește să descopere motivul care a provocat apariția acelor dureri de inimă misterioase, și anume: „Anglia îi frângea inima; i-o frângea pentru că nu era India. Londra o omora pentru că nu era Bombay. Și Mixer? m-am întrebat. O ucidea și el din cauză că nu mai era el însuși? Sau inima ei, legată de frânghiile a două iubiri, era trasă atât spre Orient, cât și spre Occident [...], iar Mary știa că dacă voia să trăiască, va trebui să aleagă?”⁴⁵. Dacă pentru Desigur-Mary separarea de India conduce la apariția unei afecțiuni cardiace, pe lângă cea a dificultății de pronunție, pentru naratorul povestirii, venirea în Londra reprezintă șansa de a deveni în sfârșit independent. Pe parcursul narațiunii, cele două personaje au sentimente contradictorii. Mary își dorește să se reîntoarcă în India, iar naratorul să obțină pașaportul și, implicit, cetățenia britanică. Dar, la final, băiatul mărturisește că e captiv în spațiul de tranziție între Anglia și India. Alegerea între cele două teritorii nu a fost dificilă pentru Desigur-Mary, din moment ce simțea chemarea patriei natale, tocmai de aceea și-a asumat riscul de a renunța la conexiunea creată între ea și Mecir. Naratorul nu se poate bucura de reușita sa, tocmai din pricina faptului că se simte presat să aleagă între India și Anglia: „În acel an am devenit cetățean britanic. [...] Dar am și eu frânghii în jurul gâtului, le am până în ziua de azi și ele mă trag și într-o parte, și în cealaltă, înspre Orient și înspre Occident, iar lanțurile se strâng și poruncesc, *alege, alege*”⁴⁶.

⁴⁵ Salman Rushdie, *Orient, Occident*, traducere și note de Dana Crăciun, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 231.

⁴⁶ Idem, *ibidem*.

BIBLIOGRAFIE**Corpus de texte**

- Ishiguro, Kazuo, *Amintirea palidă a munților*, traducere de Mihai Moroiu, postfață de Maria Sabina Draga, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Kundera, Milan, *Cartea râsului și a uitării*, traducere de Mariana Vorona, revăzută de Jean Grosu, București, Editura Univers, 1998.
- Rushdie, Salman, *Orient, Occident*, traducere și note de Dana Crăciun, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Rushdie, Salman, *Patrii imaginare, Eseuri și studii critice 1981-1991*, traducere de Silvia Chirilă, Iași, Editura Polirom, 2008.
- Ugrešić, Dubravka, *Ministerul durerii*, traducere din limba croată și note de Octavia Nedelcu, Iași, Editura Polirom, 2010.

Cărți, studii, articole

- Doinaș, Ștefan, Augustin, *Între farsă tragică și destin*, în *Secolul XXI*, 1997, nr. 10-12, 1998, nr. 1-3.
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999.
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas, 1993.
- ***, *Între patrii: mărturii despre identitate și exil*, volum coordonat de Mirela Florian și Ioana Popescu, Iași, Editura Polirom, 2006.
- Ignătescu, Otilia, *Între oglinzile paralele ale istoriei: Elemente de structură a exilului literar românesc dintre anii 1945 și 1989*, în *Codrul Cosminului*, an 2005, nr. 11.
- Jankélévitch, Vladimir, *Ireversibilul și nostalgia*, Traducere de Vasile Tonoiu, postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- McHale, Brian, *Ficțiunea postmodernistă*, traducere de Dan Horațiu Popescu, Iași, Editura Polirom, 2009.
- Nedelcovici, Bujor, *Exilul creator. Un om, un destin*. în *Alternativa*, anul 11 (2015), nr. 139.
- Rutherford, Jonathan, *The third space. Interview with Homi Bhabha* în *Identity: Community, Culture, Difference*, London: Lawrence and Wishart, 1990. (versiune pdf).
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie*, Brașov, Editura Aula, 2003.
- Stan, Lavinia, *Activitatea literară a exilului românesc la Paris 1945-1956. Organizații. Publicații*, în *Politică externă comunistă și exil anticomunist*, *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. II (2003), București, Editura Polirom, 2004.

Dicționare și enciclopedii

- ***, *Dicționarul explicativ al limbii române*, volum coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, București, Editura Compania, 2003.

Ungureanu, Cornel, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului, Volumul I*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.

Note despre autor

Iasmina BOT, născută în data de 26.07.1993, în Timișoara. A urmat cursurile Școlii Gimnaziale „Martin Șuboni” din Jebel, localitatea natală. În 2012, a absolvit studiile liceale în cadrul Liceului Teoretic „Alexandru Mocioni”, Ciacova. A absolvit în anul 2015 cursurile universitare de licență ale Facultății de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, domeniul Limbă și literatură, specializarea: Limba și literatura română – Limba și literatura engleză. Lucrarea de licență a avut titlul *Atracția (ne)ființei în proza lui Anton Holban*. Am absolvit cursurile universitare de masterat în anul 2017, cu specializarea: *Literatură și cultură: contexte românești, contexte europene*, în cadrul aceleiași facultăți. Lucrarea de disertație a avut titlul *Literatură și opresiune*. În prezent, student doctorand al Școlii Doctorale de Științe Umaniste din cadrul Universității de Vest din Timișoara și profesor de limba engleză în învățământul preuniversitar.

E-mail: yasmybot@gmail.com